

סגן ד. ספוז'ניקוב

המוסלמים ביהודה ובשומרון

כ־90% מאוכלוסי יהודה ושומרון הם מוסלמים. מרביתם משתייכים לאיסלאם הסוני, שהוא הזרם הראשי העיקרי בין זרמי הדת המוסלמית. זרם זה יונק את הפתרונות הדתיים, המשפטיים והחברתיים לבעיות חיהם של המוסלמים — מלבד מן הקוראן — מן המסורות (אֶחָאדִית) בדבר אורח חייו של הנביא מוחמד (ה"סונה"). ה"סונה" נחלקת לארבע אס־כולות-יסוד (מדיאהב), הנקראות על שם ה"אמאמים", חכמי הדת, מייסדיהן, שחיו במאות השמינית והתשיעית. ההבדלים בין האסכולות אינם יסודיים, ועיקרם — שאלות משניות הכרוכות בהתנהגות היום-יום של המוסלמי. מתוך ארבעתן נפוצות ביהודה ובשומרון שלוש — החנפית, השאפעית והחנבלית. הרביעית, המאלכית, אינה נפוצה באזורנו. כן אין נפוץ בו הזרם השני בגודלו באיסלאם, הוא ה"שיעה", שהיא כת דתית נפרדת באיסלאם, המכירה בזכותם הבלעדית של צאצאי עלי, בן-דודו וחתנו של מוחמד, לחליפות ולירושת מקומו של מוחמד.

למוסלמי יהודה ושומרון כמה דברים המיוחדים להם בתחום הדתי, כגון מקומותיהם הקדושים, חגיהם וקברות נביאים וקדושים.

אחד המקומות הקדושים ביותר לאיסלאם מצוי בירושלים, והוא הר-הבית (בערבית: "אל-חרם אש-שריף") בו בנויים שני מסגדים מפורסמים ונערצים: מסגד "אל-אקצא" ("הקיי-צוני")¹ ומסגד "קבת אל-צחרה" (כיפת מסלע) — הקרוי בטעות גם "מסגד עומר", אף כי לא נבנה על-ידי החליף עומר, כי אם על-ידי החליף האומיי עבד אל-מאלכ (685—705).

מסגד "אל-אקצא" הוא השלישי במעלת הקדושה בין כל המסגדים המוסלמיים בעולם — ורק מסגד "הכעבה" במכה ומסגד "קבר-הנביא" במדינה קדושים ממנו.

על פני שומרון ויהודה פזורים קברים רבים המיוחסים לנביאים ולקדושים (בערבית: "וליי"), מהם נביאי ישראל ומהם קדושי שים ושיחיים מוסלמיים. רבים מאלה משמשים "חקאס" או

למרות קרבתה של ממלכת ירדן למדינת ישראל, נותרו מרבית צפונותיה הפנימיות במשך כל שנות קיומה בחינת נסתרות לרבים בתוכנו. אירועים, התרחשויות, מוסדות ואישים המרוחקים רבות קילומטרים מעמנו, היו לעתים ידועים ונהירים לתושבי ישראל הרבה יותר מאשר מושגים מחיי החברה הערבית פוקף, מופתי, מוח'תאר וכיוצא באלה. בעקבות מלחמת ששת הימים התהפך הגלגל והתענינותנו בחברה הערבית הועמדה במקומה הנכון.

סקירה זו נייחד לענייני דת, מוסדות וחברה בקרב מוסלמי יהודה ושומרון. שלושה נושאים אלה קשורים ביניהם בקשר אמיץ. אין להבין את ארגונה של החברה הערבית בלא שתובן, כמושכל ראשון, זיקתה לדת ולמוסדות הדתיים והעדתיים השולטים בתחומה; ואין לעמוד כהלכה על אופיים של המוסדות המוסלמיים שפעלו ופועלים ביהודה ובשומרון, ללא הבנת מבנה החברה הערבית, והדת בתוכה.

נעמוד תחילה בקיצור על מקורותיהם ויסודותיהם של גורמים אלה, ובעיקר על דרכי התגבשותם והתפתחותם במאה האחרונה — והשפעתם על החברה הערבית באזורים המוגדרים כיום כיהודה ושומרון.

רקיסר וילהלם ה'2 בעת ביקורו בהר-הבית

מוסדות עדתיים מוסלמיים

בעקבות חילופי השלטון ביובל השנים האחרון ביהודה ובשומרון (מן השלטון העות'מאני לבריטי, וממנו להאשמי) חלו שינויים ניכרים במערכת המוסדות העדתיים המוסלמיים, במבנם ובמקומם בחברה הערבית.

המוסדות המוסלמים בימי השלטון העות'מאני

בימי השלטון העות'מאני (שנמשכו 400 שנה — 1517-1917) היתה לעדה המוסלמית בארץ מידה מועטה בלבד של אוטונומיה. האימפריה העות'מאנית היתה ביסודה מוסלמית והדת השלטת בה היתה דת האיסלאם. לא היתה, למעשה, כל הפרדה בין הדת למדינה. בתי-הדין נהגו לפי השריעה, חוקי הדת המוסלמית. ענייניה המיוחדים של העדה המוסלמית בכל אתר ואתר היו כרוכים בענייני הכלל המוסלמיים של האימפריה, והנהלתם והשראתם באו מקושטא הבירה, שכן ארץ-ישראל לא היתה יחידה אדמיניסטרטיבית בפני עצמה, כי אם נחלקה לגזרות-משל אחדות, בעלות מרכזים שונים. בכל ענייני הלכה ודת הכריע „שייח' אל-איסלאם“, הוא הסמכות הדתית העליונה באימפריה העות'מאנית כולה, שמקום מושבו בעיר-הבירה קושטא. מערכת השיפוט הדתית היתה חלק ממערכת בתי-הדין השרעיים שברחבי האימפריה, וענייני הוקף — שהיה, מן הבחינה המעשית, אולי החשובים ביותר בענייני העדה, כיוון שבהם היה כרוך כוח שלטון כלכלי רב — היו מתנהלים על-ידי מיניסטרוני האוקאף (ההקדשות) שבקושטא, ונציגיו בארץ ישבו בירושלים, בשכם, בעכו, ביפו ובעזה.

הוקף ומשמעותו

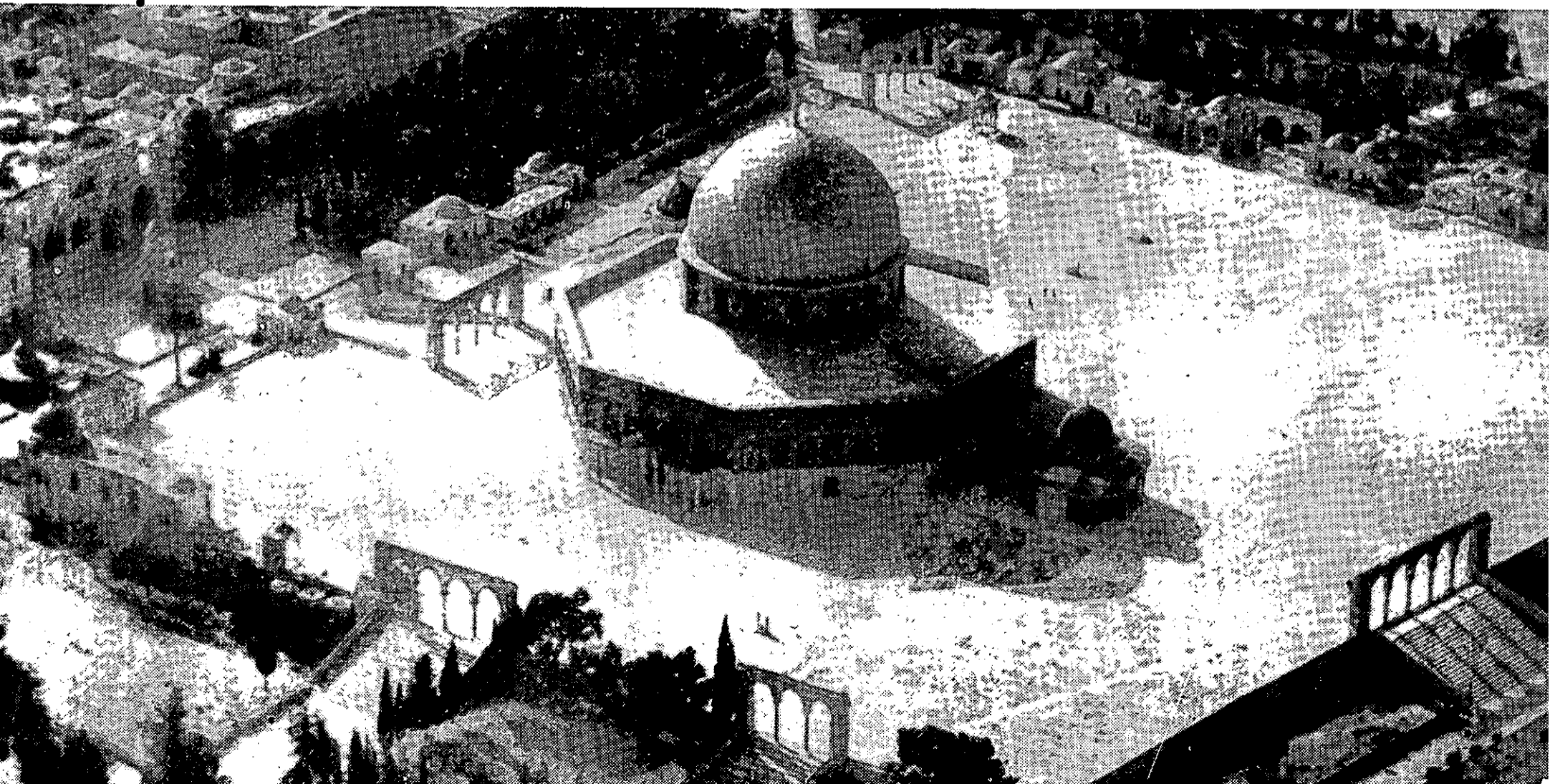
גם בתחומי סקירתנו זו, מן הראוי להקדיש תשומת-לב נאותה למקומו של הוקף (ההקדש) בחברה המוסלמית במזרח-התיכון, וזאת בשל חשיבותו העצומה במסגרת מוסדות החברה המוסלמית המסורתית.

„מזאר“, כלומר אתרי ביקור, תפילה, השתטחות ועליה-לרגל. על רבים מהם בנויים מסגדים או בנייני-קבר, וליד אחרים מהם נערכים במועדים קבועים טקסים וחגיגות לכבוד הנביא או הקדוש לו מיוחס הקבר. פולחן הקדושים והערצת קברי הנביאים אין להם היתר מפורש בקוראן או בסונה, וקדושתם באה מתוקף ה„אג'מאע“ (ההסכמה הכללית) או המנהג (המקובל) שהוא אחד מיסודותיה החשובים של התורה שבעל-פה באיסלאם. הדבר אמור לגבי כל מנהג או מעשה שהפך מקובל על הכל, ואשר כל חכמי הדור מסכימים בדבר קדושתו. כך הפכו העליה לרגל ופולחן הקדושים, על כל הכרוך בו, למנהג כשר ומקובל. פגיעה בכבודו ובטהרתו של „מקאם“ כזה תחשב לחטא חמור בעיני המוסלמים.

דוגמה למקאם מעין זה שרבים כמותו פזורים על פני יהודה והשומרון הוא קברו של משה רבנו, „נבי-מוסא“, הנמצא בין ירושלים ליריחו, במדבר יהודה. לקבר זה יצאו מוניטין בשל החגיגות והתהלוכות הנערכות בו מדי שנה במוסם („עונה“) „נבי מוסא“. והתואם לרוב את ימי חג-הפסח היהודי והפסחא הנוצרי — ימים בהם נהגו להתכנס בירושלים נוצרים ויהודים.² „עונת נבי-מוסא“ נחשבה תמיד כתקופה מסוכנת לביטחון הציבור, ולא אחת אירעו בה התפרצויות כלפי היהודים וכן התנגשויות בין המוסלמים לבין עצמם: בין בני ערים שונות או בין חסידי סיעות ו„חמולות“ שונות. לחגיגות „נבי מוסא“ — אליהן יוצאות התהלוכות ממסגד „אל אקצא“ שבירושלים — באים חוגגים מכל חלקי יהודה והשומרון, ובייחוד ידועים בהשתתפותם הסוערת בני שכם וחברון.

1. להרהיבית בירושלים נערך, לפי הקוראן, מסעו הלילי המפורסם של מוחמד ממכה, על גבי סוסתו „אל בוראק“ ומכאן עלה השמימה.

2. כל החגים המוסלמיים קבועים לפי לוח הירח (בלי עיבור) ולכן הם „מסתובבים“ על פני כל חודשי השנה. רק מוסם „נבי מוסא“ קבוע לפי לוח השמש ומכאן הדעה, כי הודבק למועד הריכוזים הנוצריים הגדולים בירושלים, בימי חג הפסחא, כהפגנת-כוח נגדית, מוסלמית. בדורות האחרונים עם התעוררות התנועה „פאן איסלא-מית“ טופח חג זה במיוחד.

הוקף הוא צורת ההקדש המיוחדת לארצות האיסלאם, אף כי מוסדות דומים לו קיימים גם בארצות שאינן מוסלמיות. הפיכתו של נכס מסויים לוקף, פירושה הוצאתו אל מחוץ לתחומן המשפטי של עסקות-סחר-מכר רגילות; משהפך נכס לוקף, דהיינו — הוקדש לאלוהים, הבעלות על הנכס גופא אינה ניתנת עוד להעברה והכנסתו מוקדשת למטרות מסויימות. הנהלת הוקף היא המנהלת אותו ומסדירה את השימוש בפירותיה.

האיש ההופך את נכסיו לוקף, רשאי לקבוע את המטרה למענה הוא מקדיש את רכושו וכן את הנהנים מן ההכנסות; שרשרת הנהנים אותה קבע אסור שתיפסק לעולם. לשם מילוי תנאי זה, צריך שמפעל צדקה או מוסד דתי-תרבותי (עניי עיר מסויימת או מסגד מסויים וכדומה) יהא בחזקת הנהנה האחרון, הזכאי בסופו-של-דבר להכנסה מנכס הוקף. לרוב לא תעבור ההכנסה לידי נהנה זה מייד. לעתים קרובות נקבע כי הנהנים הראשונים יהיו בני משפחת ה„ואקף“ (המקדיש). צורה זו של וקף נקראת „וקף אהלי“ או „וקף דירי“ (הקדש משפחתי), לעומת „וקף חירי“ (הקדש של צדקה), אשר הכנסתו עוברת מייד לרשות מוסד ציבורי, דתי, תרבותי או מוסד-צדקה כלשהו.

למקדישים את נכסיהם מטרות שונות: יש המקוים לחזק בכך את מעמדם שלהם ואת השפעתן של משפחותיהם, ואף מקדישים חלק מן ההכנסה ל„נדאפה“ (בית-האורחים המשפחתי). היו שראו בהקדשה דרך למנוע את מכירתם ובזבזם של נכסי המשפחה על-ידי יוצאי חלציהם. נוסף לזכותו לקבוע את מטרות הוקף רשאי המקדיש אף לקבוע על-ידי מי ינוהל הוקף ותחולקנה הכנסותיו. ואכן בחלק גדול מן ההקדשות המשפחתיות נקבע כמנהל הוקף ראש המשפחה בכל דור. במקרים אחרים נקבע לכך מוסד מרכזי (כגון משרד האוקאף, שהוקם לניהול נכסי ההקדשות, החסרים מנהל מסיבה כלשהי) או אדם מסויים, בדרך כלל איש ציבור מכובד או איש-דת. ידועים אף מקרים בהם הקדיש אדם את נכסו כוקף בכוונה תחילה על-מנת למנוע הפקעת הרכוש או גזילתו על-ידי השליטים. לעתים נעשתה ההקדשה לשם עקיפת חוקי-הירושה המוסלמיים ובעיקר — למנוע את בת המקדיש מלזכות בחלק מן הירושה, ולבל יועבר לאחר נישואיה חלק מנכס המשפחה למשפחתו של הבעל, אליה מצטרפת הבת לאחר הנישואין.

מוסד הוקף היווה יסוד חומרי לא-מבוטל להקמתם, קיומם וביסוסם של מוסדות חינוך ומדע בתקופות בהן לא היה עדיין תקציב ממשלתי קבוע ומסודר למטרות אלו. כיום נוטות המדינות הערביות להעביר את הפיקוח על נכסי הוקף לידי המדינה, ובאחדות מהן קיים מיניסטריון מיוחד הממונה על ההקדשות.

המוסדות המוסלמיים בימי המנדט הבריטי

שלטון המנדט הבריטי בארץ-ישראל מצא לנכון לקיים את המוסדות העדתיים שהיו בנמצא במתכונת דומה לדמותם בימי השלטון העות'מאני. על-פי מדיניות זו השתדל להקים לעדה המוסלמית — כמו לעדה היהודית ולעדות הנוצריות — גופים מייצגים אוטונומיים לניהול ענייניהן המיוחדים. על-

פי צו שניתן בדצמבר 1921 הוקמה לעדה המוסלמית „המועצה המוסלמית העליונה“ (בערבית: „אל-מג'לס אל-איסלאמי אל-אעלא“). המועצה מנתה חמישה חברים, שאחד מהם הוא נשיאה ותוארו „ראי-אל-עולמא“ (ראש-החכמים), המתמנה לתפקידו למשך כל ימי חייו. ראשון מונה לתפקיד זה המופתי של ירושלים, חאג' אמין אל-חוסייני, שהיה מראשי המסיתים נגד הציונות והיהודים. לימים קם גם נגד שלטונות המנדט, וסופו שהועבר מתפקידו, ברח מן הארץ והתחבר לנאצים. עתה מתגורר הוא בביירות. יתר ארבעת חברי המועצה נבחרו אחת לארבע שנים, וייצגו איש-איש אחד ממתוות הארץ. תפקידי המועצה, לפי צו זה היו:

א. ניהול ענייני האוקאף, קביעת תקציבם והבאתם לידיעת הממשלה (אף כי לא נזקקים הם לאישורה).

ב. בחירת דייני בתי-הדין השרעיים ומינוים, לאחר שאושרו על-ידי הממשלה.

ג. מינוי המופתים (פוסקים בענייני הלכה, ור' להלן בדבר אופי תפקידם) שנודעה להם השפעה רבה על הלכי רוחם ונטיותיהם המדיניות של המוסלמים. רבים מן המופתים, שהיו כפופים לחאג' אמין אל-חוסייני, המופתי של ירושלים וראש „המועצה המוסלמית העליונה“, הסיתו את הערבים בימי המנדט נגד היהודים.

ד. פיטוריהם של פקידי האוקאף ובתי-הדין השרעיים. צעד זה היה טעון הנמקה בפני ממשלת המנדט, אך לא נדרשה הסכמתה לקיומו.

הצו הנזכר הקנה סמכויות-שלטון רבות ל„מועצה המוסלמית העליונה“ — כמעט ללא כל פיקוח מצד השלטונות או מצד הציבור המוסלמי. סמכויות אלו היו רחבות יותר מאלו שניתנו לה — או למוסדות המקבילים לה — בתקופת האימפריה העות'מאנית, ולאחר מכן — בשלטון ממלכת ירדן. ראשיה הקיצוניים והקנאים לא הסתפקו בהנהלת ענייניה הדתיים של העדה המוסלמית, וניצלו את כוח-השלטון העצום שהוענק להם לטיפוחה ולעידודה של מלחמה ביהודים ולבסוף גם באנגלים, וכן למאבק ביריביהם האישיים והמשפחתיים בתוך המחנה הערבי פנימה. למעשה ניהלה המועצה את כל ענייני

בהוצאות אחזקתה של מערכת בתי-הדין השרעיים נשאה ממשלת המנדט.

מוסדות אחרים

מוסד חשוב אחר — אף כי בעל אופי שונה — בחברה המוסלמית בארץ-ישראל בימי המנדט היה המוסגד. כלי-הקודש ששירתו במרבית המסגדים שבערים היו נתונים למרותה של המועצה הדתית העליונה, והיא אשר דאגה לכלכלתם. בכפרים, לעומת זאת, היו מסגדים רבים שנבנו על-ידי התושבים עצמם, ובהחזקתם נשאו האוקאף המקומיים, שהוקדשו ונועדו לכך מלכתחילה.

ה"אמאם" (שליח-הציבור בתפילה), ה"חטיב" (נושא הדרשה בעת תפילת יום שישי) או ה"ואעט" (המטיף) וה"מאדין" (הקורא לתפילה מעל צריח המסגד) נתמנו על-ידי בני הכפר, ומשכורתם שולמה על-ידיהם. ההנחה היתה כי על האמאם והחטיב להיות בעלי השכלה דתית מסויימת, אך לא היו בנמצא כל תקנות שחייבו להיות בוגרי מוסד-לימודים דתי מסויים. ואכן, בעוד אשר כלי-הקודש שהתמנו על-ידי "המור" עצה המוסלמית העליונה" נבחנו ונבחרו על-ידי ועדה מיוחדת, לא כן היה לגבי כלי-הקודש שהתמנו על-ידי הכפריים. על המשרתים במסגדים הכפריים בלא סיוע של "המועצה המוסלמית העליונה" לא היה כמעט כל פיקוח מצדה. מלבד המשמשים הקבועים במסגדים פעלו בשירותה של "המועצה המוסלמית העליונה" מטיפים נודדים (שנתכנו, כל אחד, בשם "ואעט") אשר הטיפו איש איש באיזור מסויים.

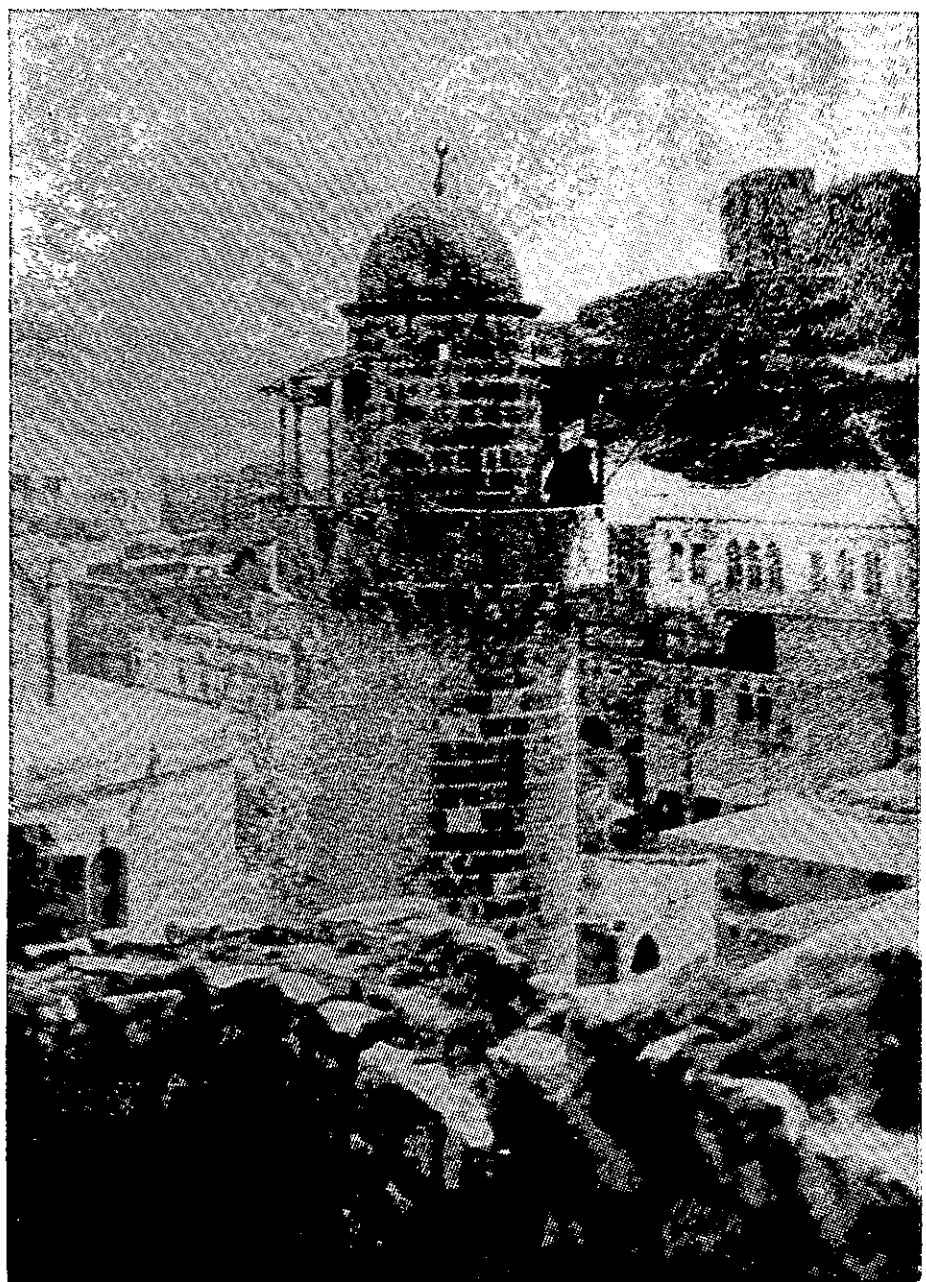

מוסדות החינוך, הסעד והבריאות העדתיים היו נתונים אף הם לשליטתה של "המועצה המוסלמית העליונה", והיא אשר קבעה את תקציב פעולותיהם, שבא בעיקר מנכסי האוקאף. תודות לכך נתון היה בידיה הפיקוח עליהם. אולם, רשת זו של מוסדות חינוך, סעד ובריאות עדתיים היתה דלה ביותר; מבין כ-68,000 תלמידים מוסלמים שלמדו במוסדות-חינוך שונים בארץ-ישראל בשנים 1941/42, למדו במוסדות המוסלמית רק 1,898 ילד — פחות מ-3% מכלל הלומדים המוסלמים. בשדה הבריאות קיימה המועצה ארבע מרפאות (ירושלים, חברון, חיפה וטבריה), ואולם אחוז המוסלמים שביקרו בהן לא עלה על 10% מכלל החולים המוסלמים שנזקקו לטיפול במרפאות. מלבד זאת החזיקה המועצה בתי-תמחוי אחדים (בערבית: "תכיה") בירושלים ובחברון, וכן חילקה לעתים לעניים קמח ומעט כסף.

המוסלמים ביהודה ובשומרון בשנים 1949—1967

מלחמת הקוממיות וסיפוח האיזור שכונה "הגדה המערבית" לממלכת ירדן ב-1949, על-ידי המלך עבדאללה, חוללו שינוי עצום במעמדה של העדה המוסלמית ומוסדותיה ברחבי יהודה ושומרון. המצב שב ודמה לזה ששרר בארץ בימי השלטון העות'מאני. שוב נמצאה האוכלוסיה המוסלמית תחת שליטתה של מדינה מוסלמית. מוסדותיהם השונים הפכו אף הם חוליה בשלשלת המוסדות המוסלמיים במדינה הירדנית, ומידת האוטונומיה שלהם נצטמצמה והושמה תחת פיקוחה הקפדני של הממשלה הירדנית.

מאז סיפוחם לממלכת ירדן, חלו שינויים רבים בהרכבם וב-

צריח מסגד מוסלמי

הציבור המוסלמי בארץ, כולל ענייני החינוך, הסעד והבריאות. הכספים למימון הפעולות הללו באו כולם מהכנסות הוקף. הואיל וראשי המועצה ניצלו את כוח-שלטונם לסיפוק טובות-הנאה לקרוביהם ולמקורביהם הפוליטיים, ניטש כמעט במשך כל תקופת המנדט הבריטי בא"י מאבק חריף וממושך בין אנשי המועצה ותומכיהם (בערבית: "אל-מג'לסין"), שבראשם עמדה משפחת אל-חוסייני, לבין מתנגדיהם — האופוזיציה (בערבית: "אל מעאד'ין"), שבראשם עמדה משפחת נשא-שיבי. מאבק זה יצר שני מחנות מעין מפלגתיים עיקריים בישוב הערבי בארץ, ותוצאותיו נותנות את אותותיהן המדיניים בממלכת ירדן וביחוד בתחומי יהודה והשומרון עד עצם היום הזה.

בתי-הדין השרעיים

מערכת בתי-הדין השרעיים היתה הרשות השופטת של בני העדה המוסלמית. סמכותם היתה נישואין וגירושין, ירושה, אפוטרופסות ושיפוט בענייני המעמד האישי של העדה. סמכותם של בתי-הדין הדתיים המוסלמיים היתה רחבה ביותר מכל בתי-הדין הדתיים, רחבה אף מזו של הנוצריים והיהודיים, שכן כללה שיפוט בכל ענייני המעמד האישי והאוקאף. בימי המנדט היו בארץ חמישה-עשר בתי-דין שרעיים בערכאה נמוכה, וערכאת-ערעור אחת בירושלים. למערכת זו היו קשורים פקידים מיוחדים, שנקראו "מאדין" — ("מורשה") ואשר הורשו לערוך נישואין. המופתים לא מילאו תפקיד ישיר במערכת בתי-הדין, אך היו הסמכות העליונה בענייני הלכה. הקאדים השרעיים היו חייבים לפסוק לפי הוראותיהם והלכותיהם, ולעתים היו פונים אליהם בשאלות הלכתיות ומקבלים את הכרעתם (הכרעה דתית נקראת בערבית "פתוח" ומכאן — "מופת" — "בעל הפתוח").

אופיים של מוסדות אלה. לפי ייעודם ותפקידיהם התחלקו לשלושה סוגים עיקריים:

- מערכת בתי-הדין השרעיים;
- הנהלת האוקאף — ההקדשות;
- מוסדות כהונה והדרכה רוחנית.

מערכת בתי-הדין השרעיים

על-פי „חוק כינון בתי-הדין השרעיים“ משנת 1951, הותקנו בממלכת ירדן תקנות לתפעולו של בית-הדין השרעי לערבים, ולכינון מערכת בתי-הדין השרעיים בערכאה נמוכה. וזאת — בהתאם להחלטותיו של הקאדי העליון („קאדי אל-קודא“) ועל-פי תקנות שיוצאו על-ידו. לקאדי זה הוענקו סמכויות מיניסטריאליות, והוא האחראי בפני הממשלה על המוסדות והארגונים המוסלמיים.

החוק מורה על הקמת ועדת משפטית, אשר לה, בין יתר סמכויותיה, גם סמכות משמעתית לגבי בתי-הדין השרעיים, וכן סמכויות למינוי דיינים שרעיים, להעלאתם בדרגה, להעברתם מכהונתם ולפיטוריהם. החלטותיה של הוועדה טעונות אישורו של המלך, ובידו הפיקוח על פעולותיה.

מערכת בתי-הדין השרעיים כללה שתי ערכאות. בערכאה הראשונה דן דיין יחיד, ואילו בית-הדין לערעורים מורכב מיושב-ראש ו-2 דיינים ומקום מושבו בירושלים³. כן קיים מנהל מיוחד הממונה על פיקוח וניהול תקין של בתי-הדין השרעיים.

„חוק כינון בתי-הדין השרעיים“ בא למעשה לבטל את מעמדן של „המועצה המוסלמית העליונה“, אשר בראשה עמד חאג' אמין אל-חוסייני, מיריביהם הקנאים המושבעים של

המלך עבדאללה (הנחשב לאחד האחראים להתנקשות בחייו) ושולת ההאשמים⁴.

הנהלת האוקאף (ההקדשות)

„חוק הנהלת ההקדשות והעניינים המוסלמיים“ שנתקבל אשתקד קובע את המוסדות אשר הוצאותיהם מתכסות מתוך הכנסות האוקאף: מסגדים, בתי-ספר, בתי-יתומים, מדרשות דתיות, מכללות ללימוד האיסלאם, בתי-קברות והור-צאות החאג' (כידוע חובה על כל מוסלמי — גבר או אשה — לעלות לרגל למכה לפחות פעם אחת בחייו. לא רבים יכולים להרשות לעצמם קיום מצוה זו, אך כל אשר מילא חובתו — נושא את התואר „חאג'“, ורשאי לסמל זאת בתור ספת מיוחדת, צניף לבן או לבן רקום-זהב, על תרבושו).

כל ענייני ההקדשות מנוהלים על-ידי מועצה ומנהל, אשר לידם פועל מנגנון להוצאה לפועל.

במועצת ההקדשות חברים הקאדי העליון („קאדי אל-קודא“),

3. יושב-ראש בית-הדין השרעי לערעורים עד לאחר מלחמת ששת הימים, עבדאל-חמיד א-סייח, גורש לפני שבועות אחדים מישראל לירדן, בעוון פעולות התחירה שניהל. בממשלה שהורכבה בירדן מאז — נתמנה לתפקיד „שר הדתות והמקומות הקדושים“ — מינוי פוליטי בעיקרו, בניגוד לתפקיד „קאדי אל-קודא“ שהוא מינוי קבוע, אשר לנושא סמכויות מקבילות לאלה של שר והוא אינו מתחלף עם נפילתה או החלפתה של ממשלה.

4. אשתקד התפייס חאג' אמין אל-חוסייני עם המלך חוסיין, בשעה שהאחרון נאבק בהשפעת נאצר ושליחו אחמד שוקיירי. המלך התיר לו לשוב לירושלים, אך הוא לא הספיק לגצל זאת. גם כיום הוא נחשב כראש ה„ועד הערבי העליון“ אך למרות התעמולה הרבה המנוהלת על-ידו חלפו-עברו ימי זוהרו והשפעתו. למרות גילו המופלג ישב לפני זמן קצר בראש ועידות חכמי-דת מוסלמים שנתכנסו בקראצ'י וברבת-עמון.

הוא המוח'תאר. עיסוקיו עיקרם מחוץ לתחומי הדת — אך חשוב להכירו למען הבנת החברה הערבית. ותיקי הישוב ופעילי הביטחון בארץ זוכרים עדיין היטב את סמכויותיו של המוח'תאר באזורים הערביים בימי המנדט. סמכותו בימי השלטון העות'מאני היתה אף גדולה מזו — דיקטטורית כמעט.

בממלכת ירדן עברו על מעמדו וסמכויותיו של המוח'תאר גלגולים רבים. עיצובם האחרון חל ב־1958, בהתקבל „חוק המוח'תארים“, לפיו המוח'תאר נבחר על־ידי תושבי איזורו ומתמנה באישורו של שר הפנים. מושל המחוז קובע את מספר המוח'תארים בכל כפר או שבט. מן הצד האחר ניתן לפטר מוח'תאר בעוון התנהגות שאינה הולמת את מעמדו, הזנחת תפקידיו, או כל סיבה סבירה אחרת. לתקופות היעדרו רשאי המוח'תאר למנות לעצמו ממלא־מקום, שישא בעול תפקידיו.

להיבחר כמוח'תאר זכאי אדם היודע קרוא־וכתוב, בן 21 שנה ומעלה, אשר שילם מסים עירוניים בסכום של לא פחות מדינר אחד לשנה, וכן — שלא הורשע על עבירה שהיא פשע או על עבירה נגד המוסר.

על המוח'תארים מוטלים תפקידים רבים וביניהם:

א. שמירת הביטחון והסדר הציבורי ברובע או בשבט בו הוא מכהן. על המוח'תאר להודיע לשלטונות על כל עבריו, חשוד או זר המתנהג שלא כראוי.

ב. הגשת סיוע לפקידי המדינה במילוי תפקידיהם ובגביית מסים.

ג. דיווח לשלטונות על כל ההתרחשויות בתחום שיפוטו — החל בלידות ופטירות וכלה בגילוי עתיקות או בהופעת מחלות מדבקות.

ד. ייצוג השלטון ופרסומם של המנשרים, ההודעות והמסמכים הרשמיים, לפי הוראות מושל המחוז.

המוח'תאר הוא עובד מדינה, ובידיו סמכות של איש־משרה לצורכי מעצר וחקירות פליליות. למסרבים לסייע למוח'תאר במילוי תפקידו צפוי עונש.

עקב ההשפעה הרבה שנודעת לתפקיד זה בחיים החברתיים, היה כרוך המינוי לו בתחרויות בין קבוצות־לחץ ומפלגות מקומיות. בתחומים עירוניים מובהקים הולך ומתערער כיום מעמדו של המוח'תאר, אך עדיין נודעת לו חשיבות רבה ביותר באזורים כפריים ובשכונות שבפרברי הערים.

שהוא היו"ר שלה, מנהל כללי ו־3 חברים. מינויהם ופיטוריהם של המנהל הכללי וחברי המועצה נעשים בהחלטה ממשלתית לפי המלצתו של הקאדי העליון. מן הבחינה האד־מיניסטרטיבית והייצוגית בידי הקאדי העליון, כאמור, סמכויות של שר, ואילו למנהל הכללי — סמכויות של תת־שר. סמכויות המועצה מקיפות תחומים רבים, ביניהם גם החלפת קרקעות ההקדשות, וקביעת תנאי החכרתם של נכסי האוקאף. ההקדשות פטורות ממסים, למעט ארנונות על מקרקעין שאינם מנוהלים במישרין על־ידי ההקדשות והחלות על דייריהם או חוכריהם.

מוסדות כהונה ולימוד דתי

החוק הירדני קובע קיומם של שני מוסדות הממונים על ניהול ענייניהם של חכמי־הדת המוסלמים ועל ההטפה וההדרכה הרוחנית.

א. מוסד העולמא (חכמי הדת המוסלמים) הוא לפי הגדרתו מוסד מדעי איסלאמי, אשר מקום מושבו היה בירושלים, ובין תפקידיו העלאת רמתם של חכמי־הדת המוסלמים, הטפת מוסר להמוני העם והסדרת ענייני הדרשות וההדרכה הרוחנית, וכיוצא באלה.

מוסד זה מונה בין 5 ל־10 חברים, הנבחרים לשלוש שנים מבין בכירי העולמא על־פי המלצת „קאדי־אל־קודא“. המינוי הוא על־פי צו מלכותי.

ב. „המועצה לדרשה והדרכה רוחנית“, קיימת מאז 1962, והרכבה יושב־ראש, שלושה עולמא ושלושה פקידים בכירים. מקום מושבה היה בירושלים. סמכויותיה נרחבות, וכוללות בין היתר: פיקוח על מסגדים ועל מוסדות הסמוכים להם או התלויים בהם; פיקוח על המוסדות הדתיים העוסקים בהטפה, בדרשה, בהדרכה רוחנית וכיוצא בהם; סיוע למשלחות מדעיות, ירדניות כזרות, הפועלות בירדן, וכן מינוי אמאים, ח'טיבים (דרשנים), מורים ואנשי מנגנון המסגדים והמוסדות הדתיים הכפופים לפיקוחה של המועצה.

המוח'תאר — מעמדו וסמכויותיו

בנוסף לגורמים הדתיים המוכרים והפעילים מן הראוי לעמוד על אופיו של „מוסד“ נוסף, הנושא באחד התפקידים החשובים ביותר בחיי יום־יום בחברה המוסלמית, ובעיקר בכפר —

